

A versek formai felépítésével kapcsolatos gyakorlatok alkalmazása alsó tagozatban

IMRE RUBENNÉ

imrer@zeus.nyf.hu

Nyíregyházi Főiskola Tanítóképző Intézet

A kreatív-produktív szövegmegközelítés elméleti és gyakorlati tudnivalóit Benkes Zsuzsa és Petőfi S. János dolgozták ki az 1992-ben megjelent *Elkallódni megkerülni* című könyvükben, amelynek alcíme: *Versék kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Két évvel később, 1994-ben a *Szövegtan és prózaelemzés* című kötetükben vizsgálatukat kiterjesztették a rövidpróza kreatív megközelítésére is. A szerzők a szövegmegközelítésnek két formáját különböztetik el: az analitikus-kreatív és a kreatív-produktív megközelítési módot.

Mindkét elnevezésben szerepel a *kreatív szó*, hiszen a szöveg értelmezésében elengedhetetlen az olvasó tevékeny közreműködése. A két megközelítés között „az az alapvető különbség, hogy míg az analitikus-kreatív megközelítés esetén a műveletek közvetlenül az elemzendő szövegre irányulnak, a kreatív-produktív megközelítés esetén az elemzőknek az eredeti szöveg különféle módokon átrendezett vagy hiányossá tett változatán kell az analitikus-kreatívelemzést előkészítő gyakorlatokat végezniük” (Benkes–Petőfi 1993: 3).

A kreatív-produktív megközelítésnek három fő típusa ismeretes.

- Az első a szövegek teljesen szabad létrehozása: a tanulók a szöveg témáját és formáját szabadon megválasztva alkotnak.
- A második csoportba az adott szöveggel analóg szöveg létrehozása tartozik: a tanulók a szöveg elemzése után megpróbálnak egy ahhoz tartalmilag, formailag vagy tartalmilag és formailag hasonló szöveget produkálni.
- A harmadik típust egy nem ismert szöveg úgynevezett anticipatorikus megközelítése képezi. A latin eredetű *anticipáció* szó 'sejtetést' jelent. A szerzők a kreatív-produktív szövegmegközelítés lehetőségei közül ennek az utóbbi megközelítési formának különböző lehetőségeit alkalmazzák. Pl.: elhagyják egy adott szöveg mondatgoló és mondatzáró írásjeleit, és azokat pótoltatják a tanulókkal; megváltoztatják az eredeti szöveg megjelenési formáját; átrendezik a szöveg szerkezetét, és az eredeti sorrendet kell helyreállítaniuk a tanulóknak; a szövegből szavakat hagynak ki, és a tanulóknak kell kiegészíteniük. A feladatok tetszőleges módon kombinálhatók.

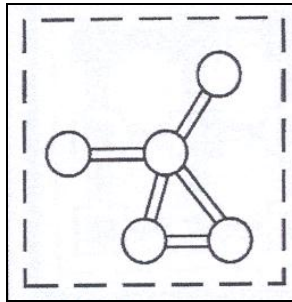
A szöveg főbb szövegösszetevői a következők: a vehikulum (a szöveg fizikai megjelenési formája), a formáció (a szöveg formai felépítése), a sensus (a szöveg vehikulumához rendelhető szemantikai felépítés), a relátum (a szöveg adott módon interpretált

vehikulumához rendelhető világfragmentum). A kreatív-produktív gyakorlatok az említett négy fő összetevő alapján csoportosíthatók.

Előző két írásomban a vehikulummal kapcsolatos gyakorlatok létrehozására végeztem kísérletet alsó tagozatos tanulókkal, s ennek eredményeit összegeztem (Imre 2011: 51–58, 2012: 24–34).

A szöveg formai felépítését a latin nyelvű *formatio* (olvasd: formáció) szó jelöli. A formáció szó jelentése 'alakulat, képződmény' (Bakos 1978: 272). A formáció tehát a szöveg vehikulumához rendelhető formai felépítés. A formai felépítéssel kapcsolatban kétfajta formáció különíthető el:

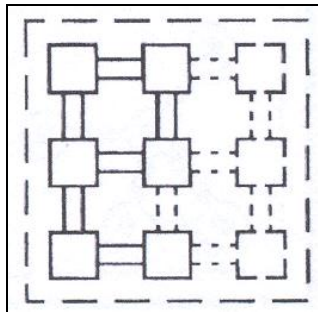
- kontextuális formáció (a kontextus latin szó jelentése: szövegösszefüggés): a vehikulumban adott formai felépítés.

1. ábra

A kontextuális formáció szimbóluma

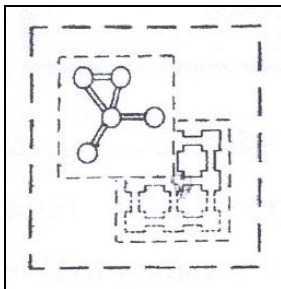
- rendszerszerű formáció: a szövegösszefüggés mögött felismerhető feltételezhető formai felépítés.

2. ábra

A rendszerszerű formáció szimbóluma

A két formációra utaló szimbólum egybekapcsolva:

3. ábra

A két formáció szimbólumainak összekapcsolása

Mindkét formáció lehet lexikai és poétikai

A kontextuális lexikai formációval kapcsolatban a következőket vizsgálhatjuk:

- a szövegmondatok számának megállapítása,
- a mondattagoló és mondatzáró írásjelek megfigyelése,
- a mondatkezdő betűk megfigyelése,
- a szövegmondatok elhelyezkedése.

A kontextuális poétikai formáció esetében a következőket elemezzük:

- a vehikulumok nyelvezenei felépítésének, azaz a hangok milyenségének elemzése,
- a rímek vizsgálata,
- a ritmus vizsgálata,
- a versszakok felépítése, elrendezése.

A rendszerszerű lexikai formáció elemzési kérdései:

- a szövegmondat összetevői sorrendjének megváltoztatásával elfogadható-e a szöveg?
- a lehetséges elrendezések számbavétele.

A rendszerszerű poétikai formáció vizsgálata:

- a lehetséges versszaktagolások számbavétele.

A szöveg vehikulumához rendelhető formai felépítéssel kapcsolatos gyakorlatok végeztetésekor a tanulók feladata arra irányul, hogy egy adott vers átrendezett verssoraiból nyelvileg és poétikailag elfogadható verset hozzanak létre. A megoldás során figyelniük kell a verssorokban szereplő szavak helyes sorrendjére, az írásjelek használatára, a verssorok rímelésére és a vers ritmusára. A tanulók által létrehozott megoldások megbeszélésekor és a megoldásoknak az eredetivel való szembeállításakor az elemzés arra irányul, hogy a lehetséges formák közül melyik kifejezőbb, és melyik illik jobban az adott szövegkörnyezetbe.

A versek formai felépítésével kapcsolatos gyakorlatok létrehozására a nyíregyházi Eötvös József Gyakorló Általános Iskola és Gimnázium 28. negyedik osztályos tanulóival végeztem kísérletet, a feladatok megoldásában Petróczi Lászlóné tanítónő volt a segítségemre. A gyakorlat szemléltetésére Nagy László: *Ároksparton járok mindig* című versét választottam.

A vers eredeti vehikuluma a következő:

NAGY LÁSZLÓ:

Árokparton járok mindig

Árokparton járok mindig,
billegőhöz csak ez illik.
Fáról sárga pénzek húllnak [*sic!*],
susognak szegény fiúnak.

Bolond bánat nem lök félre,
sárkánynak sem esek térdre,
jóságomban hatalom van,
háború a két karomban.

Tejjel táplál a jó remény,
mesebeli rózsza-tehén,
szőlőszemet csipegetek,
ujjaim közt csillag remeg.

A feladatlapon a következő utasítás állt:

Olvasd el figyelmesen a következő szöveget!

1. járok mindig árokparton,
ez billegőhöz csak illik.
Húllnak [*sic!*] sárga pénzek fáról,
szegény fiúnak susognak.
2. félre nem lök bolond bánat,
térdre sem esek sárkánynak,
hatalom van jóságomban,
a két karomban háború.
3. a jó remény táplál tejjel,
rózsza-tehén mesebeli,
csipegetek szőlőszemet,
remeg csillag ujjaim közt.

a) A szöveg, amit kézhez kaptál, egy vers elrontott szövege: a sorok sorrendje megegyezik ugyan az eredeti sorrenddel, az egyes sorokban a szavak sorrendje azonban nem. Próbáld megváltoztatni a sorokban a szavak sorrendjét úgy, hogy eredményül egy vers szövegét kapd!

b) Adj címet a versednek!

Az a) feladatot mind a 28 tanuló megoldotta. A kísérlet eredményeit az 1. táblázat foglalja össze. E táblázat első oszlopa a tanulók sorszámát, a többi 12 oszlop a vers 12 sorára vonatkozó információkat tartalmazza. A táblázat alatt feltüntetett sorok, illetőleg sorvariánsok szám- és betűjelzései utalnak a tanulók megoldásaira.

A tanulók sorszáma	A verssorok száma											
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.
1.	1	2	3	4a	5a	6	7a	8a	9b	10	11	12
2.	1	2a	3a	4	5b	6	7	8	9	10	11	12
3.	1a	2b	3	4	5b	6	7	8	9	10	11	12
4.	1b	2	3a	4	5	6a	7	8b	9	10	11	12
5.	1	2c	3a	4	5	6	7a	8	9	10	11	12
6.	1	2d	3	4	5	6	7a	8	9	10	11	12
7.	1	2b	3a	4	5b	6	7	8	9	10	11	12
8.	1	2b	3a	4	5b	6	7	8	9	10	11	12
9.	1	2b	3	4	5a	6	7b	8b	9	10	11	12
10.	1b	2e	3	4a	5b	6a	7	8b	9a	10a	11	12a
11.	1	2b	3c	4	5b	6b	7b	8	9	10	11	12
12.	1a	2b	3b	4a	5	6	7c	8a	9a	10b	11	12
13.	1c	2b	3a	4	5b	6	7a	8	9b	10	11	12
14.	1a	2b	3b	4a	5	6	7	8a	9	10b	11	12
15.	1b	2b	3c	4	5	6	7c	8	9	10	11	12
16.	1b	2	3d	4	5b	6	7	8a	9c	10	11	12b
17.	1b	2f	3	4	5a	6a	7	8a	9a	10	11	12b
18.	1c	2g	3b	4a	5	6c	7	8	9b	10	11	12
19.	1a	2g	3a	4	5	6	7	8	9c	10b	11	12
20.	1	2b	3c	4	5b	6c	7c	8	9	10	11	12a
21.	1	2	3b	4a	5	6	7	8	9	10	11	12
22.	1b	2b	3	4	5a	6a	7	8	9d	10	11	12a
23.	1c	2	3a	4	5b	6c	7c	8a	9a	10	11	12b
24.	1c	2	3a	4a	5b	6	7c	8	9	10	11	12c
25.	1c	2	3b	4a	5	6	7a	8c	9	10	11	12
26.	1b	2b	3a	4	5b	6	7b	8a	9e	10	11	12
27.	1	2	3	4a	5	6	7	8	9	10	11	12
28.	1a	2h	3a	4a	5a	6c	7	8a	9a	10	11	12c

1. táblázat Az a) feladat megoldásai

1. Árokparton járok mindig,
 - 1a *Mindig árokparton járok,*
 - 1b *Mindig járok árokparton,*
 - 1c *Árokparton mindig járok,*

2. billegőhöz csak ez illik.
 - 2a *csak billegőhöz ez illik.*
 - 2b *ez csak billegőhöz illik.*
 - 2c *billegőhöz ez csak illik.*
 - 2d *ez billegőhöz csak illik.*
 - 2e *billegőhöz csak illik ez.*
 - 2f *csak ez billegőhöz illik.*
 - 2g *ez csak illik billegőhöz.*
 - 2h *csak billegőhöz illik ez.*

3. Fáról sárga pénzek hullnak, [sic!]
 - 3a *Sárga pénzek hullnak fáról,*

- 3b *Sárga pénzek fáról hullnak,*
3c *Fáról hullnak sárga pénzek,*
3d *Hullnak pénzek sárga fáról,*
4. susognak szegény fiúnak.
4a *szegény fiúnak susognak.*
5. Bolond bánat nem lök félre,
5a *Bolond bánat félre nem lök,*
5b *nem lök félre bolond bánat,*
6. sárkánynak sem esek térdre,
6a *sárkánynak térdre sem esek,*
6b *nem esek térdre sárkánynak,*
6c *térdre sem esek sárkánynak,*
7. jóságomban hatalom van,
7a *hatalom van jóságomban,*
7b *van hatalom jóságomban,*
7c *jóságomban van hatalom,*
8. háború a két karomban.
8a *a két karomban háború.*
8b *két karomban a háború.*
8c *a háború két karomban.*
9. Tejjel táplál a jó remény,
9a *A jó remény tejjel táplál,*
9b *A jó remény táplál tejjel,*
9c *A remény táplál jó tejjel,*
9d *A remény jó tejjel táplál,*
9e *Táplál tejjel a jó remény,*
10. mesebeli rózsa-tehén
10a *tehén-rózsa mesebeli*
10b *mesebeli tehén-rózsa*
11. szőlőszemet csipegetek,
12. ujjaim közt csillag remeg.
12a *csillag remeg ujjaim közt.*
12b *csillag ujjaim közt remeg.*
12c *remeg csillag ujjaim közt.*

A megoldásokról a következőket állapíthatjuk meg:

- Az eredeti sorrendet egyetlen tanuló sem tudta helyreállítani. Egy tanuló, a 27. sorszámú mindössze a vers 4. sorában tért el az eredetitől, de a páros rím létrehozására így is figyelt: a *susognak szegény fiúnak*, helyett *szegény fiúnak susognak* szórend szerepel.
- 2 tanuló megoldásában két eltérés figyelhető meg az eredetitől. A 6. sorszámú tanuló a vers 2. sorában és a 7. sorában nem találta el a megfelelő szórendet, de a páros rím itt is érvényesül. A 21. sorszámú tanuló a vers 3. és 4. sorában hajtott végre változtatást, az így keletkező két sor azonban szépen rímel egymással:
*Sárga pénzek fáról hullnak [sic!],
szegény fiúnak susognak.*
- 5 tanuló munkája három esetben tér el az eredeti változattól. A 7. és 8. sorszámú tanuló a vers 2., 3. és 5. sorában ugyanazokat a megoldásokat választotta. A 2. sor *ez csak billegőhöz illik* változata rímel a vers első sorával. A 3. sor általuk választott szórendi változata azonban már egyáltalán nem cseng össze a vers 4. sorával:
*Sárga pénzek hullnak [sic!] fáról,
susognak szegény fiúnak.*

Ugyancsak a rímelés hiánya figyelhető meg a vers 5. és 6. sorának összeállításakor is:

*nem lök félre bolond bánat,
sárkánynak sem esek térdre.*

- A 2. sorszámú tanuló a vers 2. sorában egy új szórendi változatot nyújtott: *csak billegőhöz ez illik*, itt még ügyelt a páros rím megtartására, de a vers 3. és 5. sorában már ugyanazokat a hibákat követte el, mint a fentiekben említett 7. és 8. sorszámú tanuló.
- A 3. sorszámú tanuló az 1., a 2. és az 5. sor szórendjének összeállításakor teljesen figyelmen kívül hagyta a páros rímelést.
- Az 5. sorszámú tanuló megoldásaiban is három eltérés (2., 3. és 7. sor) figyelhető meg, de csak a 3. sor megformálásakor hagyta el a rímekeket.

Versként alig elfogadható vehikulumot két tanuló (a 10. és 28. sorszámú) hozott létre:

10. sorszámú tanuló megoldása:
*Mindig járok árokparton,
billegőhöz csak illik ez.*

A 28. sorszámú tanuló megoldása:
*Mindig árokparton járok,
csak billegőhöz illik ez.
Fáról sárga pénzek hullnak,
szegény fiúnak susognak.*

*sárga pénzek hullnak fáról,
szegény fiúnak susognak.*

*Nem lök félre bolond bánat,
sárkánynak térdre sem esek,
jóságomban hatalom van,
két karomban a háború.*

*Bolond bánat félre nem lök,
térdre sem esek sárkánynak,
jóságomban hatalom van,
a karomban két háború.*

*Jó remény a tejjel táplál,
tehén-rózsa mesebeli,
szőlőszemet csipegetek,
csillag remeg ujjaim közt.*

*A jó remény tejjel táplál,
mesebeli rózsa-tehén
szőlőszemet csipegetek,
remeg csillag ujjaim közt.*

Ha megfigyeljük a verssorok különböző változatait, akkor azt látjuk, hogy mindössze egy, a 11. rövid verssor összeállítás nem okozott gondot a tanulóknak: *szőlőszemet csipegetek*. Ezt követi a 4. sor, ahol két változatot alkalmaztak a tanulók: *susognak szegény fiúnak* és *a szegény fiúnak susognak*.

Három variáció jelent meg az 5. és a 10. sor megformálásakor. A többi sorok (1., 3., 6., 7., 8., 9., 12.) megszerkesztésekor 4–6 szórendi változat született. A legtöbb, azaz 9 változatot a 2. sor megalkotásakor produkálták a tanulók.

A b) feladatot – a címadást – könnyen megoldották a tanulók. A 28 tanulóból mindössze egy diák nem adott címet a szövegnek. A gyerekek által alkotott címeket tartalmi és formai szempontból csoportosítottam. Tartalmi szempontból a címek egyik része a vers első sorában szereplő helyszínrre utal: *Árokparton (3)*, *Az árokparton (2)*, *Árok partján (1)*, *Az árokpárt (2)*. A zárójelben szereplő számok a címek előfordulását jelzik. Négy cím a vers lírai alanyát nevezi meg: *A szegény fiú (1)*, *A szegény fiú és érzései (1)*, *A szegény legény (1)*, *A billegő (1)*. Néhány cím a versben szereplő „mesebeli” szóra asszociál: *A mese (2)*, *A mesebeli világ (1)*, *Mesebeli utazás (1)*. Három tanuló a vers képeit az álommal, kettő pedig a képzelettel kapcsolja össze: *Az álom (2)*, *Álomvilág (1)*, *A képzelet világa (1)*, *A képzeletbeli föld (1)*. Két tanuló figyelmét a természeti képek kötik le: *A természet (2)*. Egy cím a vers harmadik versszakának első sorában szereplő remény szóhoz kapcsolódik: *A remény (1)*. Egy tanuló egy életérzést fogalmaz meg: *Boldog vagyok*. Egy tanuló pedig a saját életére asszociál: *Az én életem (1)*. Egy tanuló a címadásában az eseményre utal: *Járok mindig árokparton (1)*.

Formai szempontból a címek nagy része egyetlen szóból áll: *A billegő (1)*, *A mese (2)*, *Az álom (2)*, *Álomvilág (1)*, *Az árokpárt (2)*, *Árokparton (3)*, *Az árokparton (2)*, *A természet (2)*, *A remény (1)*. A címek másik része jelzős szószerkezet: *A szegény fiú (1)*, *A szegény fiú és érzései (1)*, *A szegény legény (1)*, *A mesebeli világ (1)*, *Mesebeli utazás (1)*, *A képzelet világa (1)*, *A képzeletbeli föld (1)*, *Az én életem (1)*, *Árok partján (1)*. A címek között szerepel két mondatformájú cím is, mindkettő kijelentő mondat: *Járok mindig árokparton (1)*, *Boldog vagyok (1)*.

A feladatok elvégzését követően a tanulóknak három kérdésre kellett válaszolniuk. Az A) kérdésben egy ötfokozatú skálán azt kellett bejelölniük, mennyire tartják könnyűnek, illetve nehéznek a feladatot.

Kérjük, jelöld a megfelelő szám bekarikázásával, milyennek tartottad a feladatot!

A)	1	2	3	4	5
	könnyű				nehéz

A tanulói vélemények megoszlását a feladat nehézségének megítélésével kapcsolatban az 4. ábra szemlélteti.

A tanulók 57%-a (16 fő) nagyon érdekesnek, 17%-a (5 fő) érdekesnek találta a feladatot. A tanulók mindössze 25%-a (7 fő) jelölte be a 3-as számot, ők közepesen érdekesnek tartották a feladatot. Az 1-es és 2-es számot senki sem jelölte be.

Arra a kérdésre, hogy találkozott-e ilyen típusú feladattal, a tanulók 67%-a (19 fő) igennel, 25%-a (7 fő) nemmel válaszolt, 7% (2 fő) pedig nem válaszolt a kérdésre.

Ez a feladat elvégezhető oly módon is, hogy a pedagógus a vers szövegéből eltávolítja a mondatkezdő nagybetűket, a mondattagoló és -záró írásjeleket, s a tanulóknak ezeket is pótolniuk kell. A gyakorlat egy másik változata, amikor a tanulók csak a vers első verssorát kapják meg eredeti változatban, a többi verssor esetében a tanulóknak több változat közül kell eldönteniük, melyik illik leginkább az adott szövegkörnyezetbe.

A címadást is nehezíthetjük: kérhetjük, hogy olyan címet adjanak a versüknek, amelyben csak az adott szöveg szavai (kifejezései) fordulnak elő, vagy olyan címet adjanak a versüknek, amelyben az adott vers szavai (kifejezései) nem fordulnak elő.

IRODALOM

- Antalné Szabó Ágnes 1994: Szövegjátékok. *Magyartanítás*, 3. 13–16, 4. 16–17, 5. 17–18.
- Bakos Ferenc (szerk.) 1978: *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János 1993: *Az (újra)alkotó képzelet nyomában*. *Magyartanítás*, 2. 2–6.
- Imre Rubenné 2011: A kreatív-produktív versmegközelítés alkalmazása kisiskolások körében (Kísérletek hagyományos versvehikulumok létrehozására). *Módszertani Közlemények*, 2. 51–58.
- Imre Rubenné 2012: Kísérletek képvers-vehikulumok létrehozására alsó tagozatban. *Módszertani Közlemények*, 1. 24–34.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1992: *Elkallódni megkerülni. Versek kreatív megközelítése szövegtani keretben*. Veszprém: Országos Továbbképző, Taneszközfejlesztő és Értékesítő Vállalat.
- Petőfi S. János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László 1994: *Szövegtan és prózaelemzés. A rövidpróza kreatív-produktív megközelítéséhez*. Budapest: Trezor Kiadó.

FORRÁS

- Nagy László 1988: Árokparton járok mindig. In: *Nagy László összegyűjtött versei*. Budapest: Magvető Kiadó.